

ΨΥΧΙΚΟ ΤΡΑΥΜΑ & ΕΠΙΘΕΤΙΚΟΤΗΤΑ

Η έννοια του ψυχικού τραύματος ήταν από τις πρώτες έννοιες που εισήγαγε ο Freud στην θεωρία της ψυχανάλυσης. Αντίθετα η έννοια της επιθετικότητας αναγνωρίστηκε καθυστερημένα και υπό προϋποθέσεις σαν έννοια εξαιτίας κυρίως της έμφασης που έδωσε ο Freud στην σεξουαλικότητα. Θα προσπαθήσω να διερευνήσω τις δύο αυτές έννοιες καθώς και την σχέση μεταξύ τους όπως διαμορφώθηκαν ιστορικά στην σκέψη του Freud.

Προσπαθώντας να κατανοήσει ο Freud την σημασία των υστερικών συμπτωμάτων έκανε κάποιες παρατηρήσεις τις οποίες και παρουσίασε μαζί με τον Breuer στο έργο Προκαταρκτική Ανακοίνωση το 1893 και στο Μελέτες για την Υστερία το 1895. Αυτό που παρατηρεί ο Freud είναι ότι υπάρχει άμεση σχέση μεταξύ υστερικών συμπτωμάτων και κάποιων γεγονότων του παρελθόντος του ασθενούς τα οποία είναι έντονα φορτισμένα συναισθηματικά. Όταν τα συγκεκριμένα γεγονότα ανακληθούν στην μνήμη και επακολουθήσει η εκφόρτιση του απωθημένου συναισθήματος τότε τα συμπτώματα υποχωρούν. Ο Freud υποθέτει ότι αυτά τα γεγονότα του παρελθόντος είχαν τραυματική επίδραση στον ασθενή και εισάγει την έννοια του ψυχικού τραύματος. Σαν ψυχικό τραύμα εννοείται κάθε εμπειρία που είτε εξαιτίας της έντασής της είτε εξαιτίας της επαναλαμβανόμενης και σωρευτικής της δράσης προκαλεί μία διαταραχή στον τρόπο λειτουργίας της ψυχικής συσκευής.

Αυτό βέβαια είναι μια συνταρακτική ανακάλυψη. Για πρώτη φορά τώρα τα συμπτώματα μπορούν να κατανοηθούν σε σχέση με το παρελθόν του ασθενούς και υπάρχει κάποιος τρόπος να θεραπευθούν. Η καθαρτική θεραπεία, όπως την ονόμαζε τότε ο Freud, δηλαδή ο πρόδρομος της ψυχανάλυσης είναι πραγματικότητα.

Αυτό όμως δεν λύνει όλα τα προβλήματα, ή μάλλον τα κλινικά και θεωρητικά προβλήματα έχουν μόλις αρχίσει. Ο Freud παρατηρεί ότι για να εκδηλωθεί το ψυχικό πρόβλημα χρειάζεται εκτός του τραυματικού γεγονότος και η ταυτόχρονη επίδραση ενός άλλου παράγοντα, μία ειδική προδιάθεση του ασθενούς. Η ψυχική συσκευή θα ραγίσει εκεί όπου υπήρχε ήδη ένα ράγισμα. Όσο περισσότερο ο Freud διερευνά αυτόν τον δεύτερο παράγοντα τόσο περισσότερο εμβαθύνει στην λειτουργία της ψυχικής συσκευής και βέβαια τόσο περισσότερο χρειάζεται να τροποποιήσει τις αρχικές του απόψεις όσον αφορά την σημασία του ψυχικού τραύματος στην ψυχική οικονομία. Έτσι θα αναγνωρισθεί η σημασία της σεξουαλικότητας σαν σημαντικού παράγοντα της ψυχικής οικονομίας καθώς και ο καθοριστικός ρόλος της φαντασίας. Η φαντασία μπορεί από μόνη της να έχει τραυματική επίδραση, μπορεί δηλαδή να λειτουργήσει τραυματικά σαν εξωτερικό γεγονός παρά το ότι πρόκειται για ένα εσωτερικό γεγονός. Ακόμη σχετικοποιείται χρονικά η δράση του τραυματικού παράγοντα, δηλαδή το ενδοψυχικό αποτέλεσμα μπορεί να εμφανισθεί και μετά την παρέλευση ικανού χρονικού διαστήματος από την επίδραση του υποτιθέμενου τραυματικού γεγονότος. Έτσι κατά κάποιον τρόπο απελευθερώνεται η θεωρία από την ανάγκη μιας άμεσης γραμμικής σχέσης αιτίου στο περιβάλλον αφενός και ενδοψυχικού αποτελέσματος αφετέρου. Δηλαδή δεν είναι π.χ. απαραίτητο να έχει συμβεί πραγματική αποπλάνηση για να κατανοηθούν κάποια συμπτώματα, αρκεί και το να έχει συμβεί η αποπλάνηση στην φαντασία.

Ο Freud θα συνεχίσει να διευρύνει την θεωρία με βάση τις κλινικές του παρατηρήσεις και εισάγοντας συνεχώς καινούργιες έννοιες, όπως το ασυνείδητο, η μεταβίβαση, η αντίσταση, η απώθηση και γενικότερα οι άμυνες του Εγώ, τα στάδια της ψυχοσεξουαλικής ανάπτυξης, τα μέρη της ψυχικής συσκευής και οι δύο τοπογραφικές θεωρίες κ.λ.π. Δεν είναι βέβαια δυνατό να αναφερθώ σε όλα αυτά στο πλαίσιο αυτής της παρουσίασης. Αυτό που χρειάζεται να υπογραμμίσω στο σημείο αυτό είναι ότι ο Freud μετακίνησε σταδιακά την έμφαση από την θεωρία του ψυχικού τραύματος προς την θεωρία της σχέσης των ενδοψυχικών δομών (Εγώ- Υπερεγώ-Id). Το σύμπτωμα θεωρείται πλέον το αποτέλεσμα της επίδρασης του Id, του Υπερεγώ και της εξωτερικής πραγματικότητας πάνω στο Εγώ. Η έννοια του ψυχικού τραύματος διατηρήθηκε κυρίως στις λεγόμενες τραυματικές νευρώσεις, σε αυτές δηλαδή τις νευρώσεις όπου η επίδραση του παράγοντα της εξωτερικής πραγματικότητας ήταν ιδιαίτερα έντονη οπότε και θεωρήθηκε ότι έπαιζε τον καθοριστικό ρόλο. Φαίνεται βέβαια ότι ο Freud μάλλον ποτέ δεν εγκατέλειψε την εντύπωση ότι οι τραυματικές νευρώσεις είναι κάτι διαφορετικό από τις υπόλοιπες, όπως π.χ. υπαινίσσεται ακόμη και το 1937 στο έργο του Περαιτώσιμη και μη περαιτώσιμη Ανάλυση.

Παρά την έμφαση που έδωσε ο Freud από την αρχή στην σεξουαλικότητα και ίσως ακριβώς αυτού του λόγου, μοιάζει να καθυστέρησε να αναγνωρίσει τον ρόλο της επιθετικότητας στην ψυχική οικονομία. Ακόμη και όταν το έκανε, αυτό έγινε υπό προϋποθέσεις. Ας δούμε λοιπόν συνοπτικά την εξέλιξη της έννοιας της επιθετικότητας στην σκέψη του Freud.

Οι εκδηλώσεις της επιθετικότητας όπως η εχθρότητα και το μίσος αναγνωρίζονται βέβαια πολύ νωρίς από τον Freud αλλά αντιμετωπίζονται περισσότερο σαν παραπροϊόντα της σεξουαλικότητας παρά σαν εκδηλώσεις ενός αυτοτελούς ενστίκτου. Έτσι υιοθετεί την έννοια της αμφιθυμίας για να περιγράψει τα αντιθετικά συναισθήματα αγάπης και εχθρότητας π.χ. της Οιδιπόδειας φάσης. Η αμφιθυμία θα διαπιστωθεί ότι αποτελεί συστατικό πολλών ψυχοπαθολογικών καταστάσεων όπως η ψυχαναγκαστική νεύρωση, η παράνοια, η μελαγχολία κ.λ.π. Το 1905 στο έργο του Τρία Δοκίμια για την Θεωρία της Σεξουαλικότητας υιοθετεί την έννοια του σαδισμού, δηλαδή την διαστροφή όπου η σεξουαλική ικανοποίηση προσκτάται μέσα από επιθετική συμπεριφορά προς το σεξουαλικό αντικείμενο. Ο σαδισμός συνδέεται με τον μαζοχισμό που θεωρείται ο ψυχολογικός του αντίποδας. Το 1908 στο έργο του Χαρακτήρας και Πρωκτικός Ερωτισμός συνδέει την χαρακτηριστική τριάδα του ψυχαναγκαστικού ενήλικα δηλαδή την τάξη, την φιλαργυρία και την ισχυρογνωμοσύνη με τον πρωκτικό ερωτισμό του παιδιού. Το 1913 περιγράφεται το πρωκτικό-σαδιστικό στάδιο της ψυχοσεξουαλικής ανάπτυξης στο έργο Η προδιάθεση για την Ψυχαναγκαστική Νεύρωση. Ο σαδισμός, σαν επιμέρους ένστικτο εντάσσεται στα πλαίσια της φυσιολογικής ανάπτυξης της σεξουαλικότητας. Η ίδια τοποθέτηση επαναλαμβάνεται το 1915 στο έργο Ένστικτα και η Μοίρα τους. Εδώ ο Freud διατυπώνει και την άποψη ότι δεν μπορεί να γίνει διάκριση μεταξύ αγάπης και μίσους πριν την επίτευξη του γενετήσιου σταδίου της ψυχοσεξουαλικής ανάπτυξης, δεδομένου ότι ο σκοπός των προγενετήσιων σταδίων (στοματικό, πρωκτικό) περιλαμβάνει και την καταστροφή του αντικειμένου. Άρα το μίσος είναι αρχαιότερο της αγάπης οντογενετικά και συνδέεται περισσότερο με τα ένστικτα της αυτοσυντήρησης. Η αγάπη και το μίσος συνδυάζονται μεταξύ τους και δημιουργούν διάφορους συνδυασμούς. Η αγάπη μπορεί να δώσει την εντύπωση ότι μετασηματίζεται σε μίσος σε καταστάσεις διακοπής μιας σχέσης αγάπης με το αντικείμενο, δηλαδή σε καταστάσεις ματαιώσης μέσα από μηχανισμούς παλινδρόμησης

.Εδώ ο Freud περιγράφει ακόμη την μετατροπή ενός ενστίκτου στο αντίθετό του π.χ. ενεργητικότητα - παθητικότητα, σαδισμός -μαζοχισμός κ.λ.π. καθώς επίσης και την στροφή ενός ενστίκτου προς τον εαυτό του υποκειμένου. Με τον τελευταίο μηχανισμό εξηγείται η μετατροπή του σαδισμού σε μαζοχισμό. Παρόμοιος μηχανισμός υπονοείται όταν το 1917 στο Πένθος και Μελαγχολία ο Freud εξηγεί τον μηχανισμό της μελαγχολίας. Ο μελαγχολικός ταυτίζεται ενδοψυχικά με το αντικείμενο και αντί να επιτεθεί στο αντικείμενο επιτίθεται στον εαυτό του. Ο λόγος που γίνεται αυτό είναι κατά τον Freud η ναρκισσιστικού τύπου ταύτιση που κάνει ο μελαγχολικός, η οποία συνίσταται στην αντικατάσταση της σχέσης με το αντικείμενο με μια σχέση με τον ίδιο τον εαυτό. Η αμφιθυμία αναγνωρίζεται επίσης σαν ένας μη ειδικός παράγοντας. Το 1918 στην εισαγωγή του στο Συνέδριο για τις πολεμικές νευρώσεις, με θέμα Ψυχανάλυση και Πολεμικές Νευρώσεις ο Freud προβληματίζεται πως θα μπορούσαν να εξηγηθούν με βάση την σεξουαλικότητα οι πολεμικές νευρώσεις που φαίνεται ότι είχαν πάρει ευρεία διάσταση κατά την διάρκεια του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου. Μιλάει για σύγκρουση πολεμοχαρούς και ειρηνόφιλου Εγώ και παραλληλίζει τις πολεμικές νευρώσεις με τις τραυματικές νευρώσεις της ειρηνικής περιόδου, δηλαδή τις νευρώσεις που προκύπτουν μετά από φυσικές καταστροφές, ατυχήματα απειλητικά για την ζωή κ λ .π.. Φαίνεται όμως να διαφοροποιεί γενικά τις πολεμικές από τις άλλες νευρώσεις. Στις πρώτες θεωρεί ότι το Εγώ αμύνεται μέσα από την νεύρωση απέναντι σε κάποιον κίνδυνο που προέρχεται από την εξωτερική πραγματικότητα ενώ στις δεύτερες αμύνεται απέναντι σε κάποιον κίνδυνο που προέρχεται από την εσωτερική πραγματικότητα, εννοώντας την σεξουαλικότητα. Από την άλλη πάλι διατυπώνει την άποψη ότι υπάρχει και μία αντιστοιχία με τις μεταβιβαστικές νευρώσεις στο ότι αυτό που είναι επικίνδυνο είναι κάποιος εσωτερικός εχθρός. Δεν κατονομάζει όμως την επιθετικότητα. Φαίνεται ότι ακόμη και τότε ο Freud ήταν απρόθυμος να αναγνωρίσει τον ρόλο της επιθετικότητας στην ψυχική οικονομία.

Το 1920 ο Freud δημοσιεύει το έργο του Πέρα από την Αρχή της Ηδονής που έμελλε να αποτελέσει σταθμό στις απόψεις του από πολλές απόψεις. Στο σημείο αυτό θα χρειαστεί να παραμείνω περισσότερο. Ο Freud προσπαθεί εδώ να εξηγήσει κάποια οδυνηρά επαναλαμβανόμενα φαινόμενα, έναν καταναγκασμό της επανάληψης όπως τον ονομάζει, που παρατηρεί ότι λειτουργεί σε ορισμένες καταστάσεις. Συγκεκριμένα παρατηρεί ότι στις πολεμικές και στις τραυματικές νευρώσεις οι ασθενείς έχουν επαναλαμβανόμενα όνειρα που τους φέρνουν συνεχώς ξανά και ξανά στην οδυνηρή τραυματική κατάσταση. Παρόμοια φαινόμενα οδυνηρής επανάληψης ο Freud παρατηρεί στο παιχνίδι των παιδιών, στην ψυχαναλυτική διαδικασία με την μεταβίβαση και την αντίσταση στην θεραπεία καθώς και στις ζωές των ανθρώπων. Ο Freud αναρωτιέται γιατί συμβαίνουν όλα αυτά, τι εξυπηρετούν στην ψυχική οικονομία. Στο σημείο αυτό χρειάζεται να πούμε ότι τον Freud τον είχε απασχολήσει το θέμα του καταναγκασμού της επανάληψης και στο παρελθόν. Ήδη από το 1897 είχε συνδέσει κατά κάποιον τρόπο την αντίσταση στην θεραπεία με την επιθετικότητα π.χ. σε γράμμα του προς τον Fliess. Το 1914 στο άρθρο του Ανάμνηση, Επανάληψη και Επεξεργασία είχε εξηγήσει πως αυτό που επαναλαμβάνεται σαν αντίσταση στην θεραπεία είναι αυτό που δεν έχει ανακληθεί στην μνήμη και δεν έχει επεξεργαστεί στην θεραπεία.

Δεν θα προσπαθήσω όμως εδώ να αναπτύξω τις απόψεις του Freud πάνω στα θέματα της αντίστασης, της μεταβίβασης και της επανάληψης. Εδώ μας ενδιαφέρει το πως τα συνδέει με την επιθετικότητα. Καταρχήν λοιπόν φαίνεται ότι δεν μπορεί να εξηγήσει τα όνειρα των

τραυματικών νευρώσεων με τις μέχρι τώρα θεωρητικές του υποθέσεις. Τα όνειρα όπως έχει διατυπώσει ήδη από το 1900 στο μνημειώδες έργο του Ερμηνευτική των Ονείρων αποτελούν εκφράσεις επιθυμιών, αν και συχνά συγκαλυμμένες λόγω της ονειρικής λογοκρισίας. Τα όνειρα ακόμη υπακούουν στην αρχή της ηδονής, δηλαδή στην αρχή του ότι η ψυχική συσκευή τείνει να αποφύγει την δυσαρέσκεια και να αποκτήσει την ικανοποίηση. Η αρχή αυτή μαζί με την αρχή της πραγματικότητας αποτελούν τις δύο βασικές αρχές πάνω στις οποίες στηρίζεται η ψυχική οικονομία σύμφωνα με το έργο του Διατυπώσεις για τις δύο Αρχές της Ψυχικής Λειτουργίας το 1911. Πώς γίνεται λοιπόν τα όνειρα των τραυματικών νευρώσεων να γίνονται πηγή δυσαρέσκειας ; Ο Freud υποθέτει ότι αυτά τα όνειρα αποτελούν εξαίρεση ,ότι η αρχή της ηδονής δεν ισχύει σε αυτά και πως εμφανίζονται για να αποκαταστήσουν την διαταραγμένη ψυχική οικονομία που προκλήθηκε από το τραυματικό γεγονός. Κατά κάποιο τρόπο δηλαδή τα όνειρα αυτά είναι μία εκ των υστέρων απόπειρα προετοιμασίας της ψυχικής συσκευής , μέσω του άγχους που προκαλούν, προκειμένου να αντιμετωπισθεί έστω και καθυστερημένα το τραυματικό γεγονός. Ο τρόμος, δηλαδή το συναίσθημα που αντιστοιχεί στις καταστάσεις όπου η ψυχική συσκευή βρίσκεται απροετοίμαστη απέναντι στο τραυματικό γεγονός, θεωρείται από τον Freud καθοριστικός παράγοντας ανάπτυξης της τραυματικής νεύρωσης. Ο φυσικός τραυματισμός αν συνυπάρχει με το ψυχικό τραύμα ελαττώνει τις πιθανότητες για την ανάπτυξη μιας τραυματικής νεύρωσης. Αυτό οφείλεται κατά τον Freud στην κατά κάποιο τρόπο προστατευτική δράση της ναρκισσιστικής υπερεπένδυσης που επισυμβαίνει στο τραυματισμένο σημείο. Η μηχανική βία του φυσικού τραυματισμού απελευθερώνει μεν σεξουαλική διέγερση εσωτερικά που μπορεί να δράσει σαν ψυχικό τραύμα αλλά ταυτόχρονα υπάρχει ναρκισσιστική υπερεπένδυση του τραυματισμένου σημείου με αποτέλεσμα την σύνδεση και άρα αδρανοποίηση της εκλυόμενης ενέργειας. Πουθενά πάλι εδώ δεν τίθεται θέμα επιθετικότητας. Τα αγχώδη όνειρα λοιπόν των τραυματικών νευρώσεων έχουν σαν σκοπό την αποκατάσταση της αρχής της ηδονής η οποία είχε ανασταλεί από τον ψυχικό τραυματισμό.

Για να εξηγηθούν όλα αυτά τα φαινόμενα της καταναγκαστικής επανάληψης ο Freud καταφεύγει στην υπόθεση της συντηρητικής φύσης των ενστίκτων. Τι εννοεί με αυτό. Τα ένστικτα έχουν σαν σκοπό τους την ικανοποίησή τους και όταν αυτό δεν συμβαίνει τότε αυξάνει η εσωτερική ένταση που γίνεται αισθητή σαν δυσαρέσκεια. Αφού λοιπόν η τάση τους είναι να ικανοποιηθούν και να ελαττωθεί η εσωτερική ένταση αυτό σημαίνει ότι κατά βάση το πρότυπο της λειτουργίας τους είναι η επιστροφή στην κατάσταση της λιγότερης δυνατής έντασης . Αφού η ενόργανη ύλη και τα φαινόμενα της ζωής προήλθαν από την ανόργανη αυτό σημαίνει ότι ο τελικός σκοπός των ενστίκτων είναι η επιστροφή στην ανόργανη ύλη και στον θάνατο όπου κάθε εσωτερική ένταση εκλείπει. Έτσι εισάγει την έννοια του ενστίκτου του Θανάτου που έχει σαν σκοπό την επιστροφή σε τελική ανάλυση της ενόργανης ύλης στην ανόργανη, την ζωή στον θάνατο και το αντιπαραθέτει με το ένστικτο του Έρωτα , που συμπεριλαμβάνει τώρα τα ένστικτα της σεξουαλικότητας και της αυτοσυντήρησης. Νομίζω ότι ο Freud αναγκάζεται να κάνει όλες αυτές τις υποθέσεις εκτός των άλλων λόγων και γιατί δεν αποδέχεται την πιθανότητα αυθύπαρκτης ύπαρξης της επιθετικότητας π.χ. επειδή τα όνειρα των τραυματικών νευρώσεων δεν αναγνωρίζονται σαν συγκαλυμμένες επιθετικές επιθυμίες. Ταυτόχρονα η έννοια της τραυματικής νεύρωσης παραμένει ασύνδετη εν πολλοίς με την υπόλοιπη θεωρία και ακατανόητη αφού

αντιμετωπίζεται σαν ένα πρόβλημα που αναφέρεται κυρίως στην σχέση ψυχικής συσκευής και πραγματικότητας αντί να αντιμετωπισθεί όπως όλες οι άλλες νευρώσεις σαν ένα πρόβλημα που αναφέρεται τόσο στην σχέση ψυχικής συσκευής και πραγματικότητας όσο και στην σχέση των ενδοψυχικών δομών μεταξύ τους.

Ο Freud επανέρχεται ξανά στο θέμα των πολεμικών νευρώσεων σε κάποιο σχόλιο στο έργο του 1921 Ψυχολογία της ομάδας και η ανάλυση του Εγώ. Εδώ θεωρεί τον στρατό σαν μία ομάδα της οποίας τα μέλη συνδέονται μεταξύ τους με λιβιδινικούς δεσμούς. Η παραμέληση κατά την γνώμη του από την διοίκηση αυτών των δεσμών υπήρξε μία από τις αιτίες που οδήγησαν στην εμφάνιση τόσων πολλών πολεμικών νευρώσεων.

Το 1923 στο Εγώ και το Id ο Freud επεκτείνει τις απόψεις του. Το ένστικτο του Θανάτου είναι πρωτογενώς αυτοκαταστροφικό. Όταν κατευθύνεται προς τα έξω τότε εκδηλώνεται σαν καταστροφικότητα. Το 1924 στο άρθρο του Το Οικονομικό Πρόβλημα του Μαζοχισμού ο Freud επανέρχεται στο θέμα του μαζοχισμού, αυτήν την φορά κάτω από το πρίσμα της νέας θεωρίας του περί ενστίκτων. Ο μαζοχισμός, αντίθετα από ότι είχε υποστηρίξει παλαιότερα όπως είδαμε, είναι πρωτογενής, δηλαδή προϋπάρχει του σαδισμού και αποτελεί έκφραση του ενστίκτου του Θανάτου που κατευθύνεται προς τον ίδιο τον εαυτό. Τα δύο ένστικτα, ο Έρωτας και ο Θάνατος μπορούν και αναμιγνύονται μεταξύ τους και έτσι ο Θάνατος παύει να είναι καταστροφικός. Τις απόψεις αυτές θα τις διατηρήσει ο Freud σε όλο το υπόλοιπο έργο του.

Το 1926 στο έργο του Αναστολές, Συμπτώματα και Άγχος τον απασχολεί μεταξύ άλλων η προέλευση του άγχους και η σχέση του με τον σχηματισμό συμπτωμάτων. Διαφοροποιεί την τραυματική κατάσταση από την κατάσταση κινδύνου. Η τραυματική κατάσταση χαρακτηρίζεται από το αίσθημα αβοήθητου που οφείλεται ακριβώς στο μεγάλο μέγεθος ενός κινδύνου που δεν μπορεί να αποτραπεί, είτε αυτός είναι πραγματικός, είτε αυτός προέρχεται από τα ένστικτα οπότε είναι ψυχικός. Αντίθετα η κατάσταση κινδύνου είναι μία κατάσταση επικείμενου κινδύνου που ακόμη μπορεί να αποτραπεί, δηλαδή δεν έχει οδηγήσει ακόμη στο αίσθημα του αβοήθητου και στην τραυματική κατάσταση. Το άγχος λειτουργεί εδώ σαν προειδοποίηση προκειμένου να αναληφθεί η κατάλληλη δράση που θα αποτρέψει τον κίνδυνο και τον ψυχικό τραυματισμό. Στο έργο του αυτό φαίνεται να υπαναχωρεί κάπως από τις απόψεις του σχετικά με τα ένστικτα. Πάντως συνεχίζει να αποδίδει τον καταναγκασμό της επανάληψης σε αντίσταση του Ασυνείδητου.

Το 1930 στο έργο Πολιτισμός πηγή δυστυχίας ο Freud ανιχνεύει τόσο τις αιτίες του πολιτισμού όσο και τις αιτίες δυσαρέσκειας του ανθρώπου από τον πολιτισμό. Ο πολιτισμός απαιτεί από τον άνθρωπο τον περιορισμό τόσο της σεξουαλικότητάς του όσο και της επιθετικότητάς του και επομένως αποτελεί πηγή δυσαρέσκειας. Από την άλλη παρέχει στον άνθρωπο περισσότερη ασφάλεια. Το ένστικτο του Έρωτα τείνει να συνδέει τους ανθρώπους μεταξύ τους δημιουργώντας όλο και μεγαλύτερα ανθρώπινα σύνολα. Αντίθετα θεωρείται ότι λειτουργεί το επιθετικό ένστικτο που είναι απόρροια του ενστίκτου του Θανάτου. Η εξέλιξη του πολιτισμού παραλληλίζεται με την εξέλιξη κάθε ανθρώπινου όντος μέσα σε μία δεδομένη κοινωνική ομάδα. Βασικός παράγοντας και στις δύο διαδικασίες είναι η ανάπτυξη του συναισθήματος της ενοχής. Αυτό δημιουργείται μέσα από μηχανισμούς ταύτισης και έχει σαν τελικό αποτέλεσμα την εγκαθίδρυση του Υπερεγώ

όπου συγκεντρώνονται ποσότητες επιθετικότητας που τώρα πλέον στρέφονται κατά του Εγώ. Το συναίσθημα της ενοχής είναι έκφραση της σύγκρουσης που οφείλεται στην αμφιθυμία δηλαδή της σύγκρουσης του Έρωτα και του Θανάτου και είναι αναπόφευκτο σε κάθε περίπτωση ανθρώπινης συμβίωσης. Εδώ η επιθετικότητα αναγνωρίζεται μεν αλλά όχι σαν ένα αυτοτελές ένστικτο.

Το 1937 στο έργο του Περαιτώσιμη και μη περαιτώσιμη Ανάλυση ο Freud διατυπώνει την άποψη ότι η αιτιολογία κάθε νευρωσικής διαταραχής είναι μικτή, εννοώντας ότι καθορίζεται τόσο από την ένταση των ενστίκτων όσο και από τραύματα που συμβαίνουν στην παιδική ηλικία τότε που το ανώριμο Εγώ ήταν ανίκανο να τα χειρισθεί. Αποδίδει τα φαινόμενα του μαζοχισμού, της αρνητικής θεραπευτικής αντίδρασης και της αίσθησης της ενοχής στο ένστικτο της επιθετικότητας ή της καταστροφικότητας που είναι απόρροια του ενστίκτου του Θανάτου. Θεωρεί ακόμη τις ενδοψυχικές συγκρούσεις συνέπεια μιας ελεύθερης επιθετικότητας.

Το 1939 στο έργο του Μωυσής και Μονοθεϊσμός επαναδιατυπώνει κατά κάποιο τρόπο την έννοια του τραύματος και της νεύρωσης. Το τραύμα είναι κάποια εντύπωση που προκαλείται νωρίς στην ζωή, μέσα στα πρώτα 5 χρόνια, ακολουθείται κατά κανόνα από την παιδική αμνησία και αναφέρεται σε γεγονότα σεξουαλικής ή επιθετικής φύσης. Παραδέχεται ότι δεν είναι πάντα εφικτό να βρεθεί κάποιο τραύμα σε όλες τις νευρώσεις και ότι αυτό είναι θέμα ορισμού της έννοιας «τραυματικός». Τονίζει όμως παράλληλα ότι η νεύρωση αναφέρεται σε πολύ πρώιμες εντυπώσεις της παιδικής ηλικίας και πως υπάρχουν περιπτώσεις που αξίζουν να ονομάζονται «τραυματικές» λόγω της έντασης κάποιων τέτοιων πρώιμων εντυπώσεων καθώς και του τρόπου που αντιμετωπίστηκαν αυτές. Αμέσως παρακάτω θα μιλήσει για αλληλεπίδραση της ιδιοσυστασίας του ατόμου με την ένταση της εμπειρίας προκειμένου να υπάρξει πιθανότητα τραύματος. Είναι φανερό εδώ ότι η έννοια του τραύματος ορίζεται αρκετά διαφορετικά από ότι παλιότερα.

Στην Περίληψη της Ψυχανάλυσης που δημοσιεύθηκε μετά τον θάνατό του το 1940 ο Freud αναπτύσσει τις τελικές του απόψεις όσον αφορά βασικά θέματα της θεωρίας. Για αυτά που μας ενδιαφέρουν εδώ, επαναλαμβάνει την θεωρία των δύο βασικών ενστίκτων του Έρωτα και του Θανάτου που λειτουργούν αντιθετικά αλλά και συνδυάζονται μεταξύ τους. Το πρώτο έχει την τάση να δημιουργεί όλο και μεγαλύτερες ενότητες, να συνδέει, ενώ το δεύτερο αποδιοργανώνει, οδηγεί από το οργανικό στο ανόργανο. Το ένστικτο του Θανάτου γίνεται αντιληπτό όταν κατευθύνεται προς τα έξω, με την μορφή της επιθετικότητας και είναι απαραίτητο για την επιβίωση με αυτήν την μορφή. Το Υπερεγώ απορροφά ποσότητες του ενστίκτου του Θανάτου και λειτουργεί αυτοκαταστροφικά. Η τάση για νόσο οφείλεται σε βασικές μετατροπές στην οικονομία των ενστίκτων. Μιλώντας για τις νευρώσεις πιθανολογεί ότι οι τραυματικές νευρώσεις ίσως αποτελούν εξαίρεση σε σχέση με τις άλλες, αν και όπως παραδέχεται δεν έχουν διερευνηθεί αρκετά. Η παιδική ηλικία, με το αδύναμο, ανώριμο και ανίκανο για αποτελεσματική αντίσταση Εγώ που την χαρακτηρίζει, είναι κατάλληλη για την ανάπτυξη «τραυμάτων». Αυτά οφείλονται στις ενστικτώδεις ενορμήσεις, στην ιδιοσυστασία και σε διεγέρσεις από το περιβάλλον. Κανένας άνθρωπος δεν αποφεύγει τέτοιες τραυματικές εμπειρίες που καθορίζουν την παραπέρα πορεία του, δεδομένου ότι το παιδί είναι ψυχολογικά ο πατέρας του ενήλικου. Η καθυστέρηση της ανάπτυξης του Εγώ σε

σχέση με την ανάπτυξη των ενστίκτων, που παρατηρείται στην παιδική ηλικία είναι η βασική προϋπόθεση της νεύρωσης.

Στο σημείο αυτό θα ήθελα ανακεφαλαιώνοντας αυτά που έχουν ήδη ειπωθεί να κάνω κάποια σχόλια. Ο Freud προσπαθώντας να εξηγήσει με βάση την σεξουαλικότητα τα φαινόμενα που παρατηρεί θεωρεί π.χ. ότι το πρότυπο της αγχογόνου κατάστασης είναι η απώλεια της αγάπης από το αντικείμενο. Εδώ βέβαια αναφέρεται οπωσδήποτε σε μία σχέση με το αντικείμενο. Νομίζω όμως ότι ούτε είναι πάντα σαφές ότι αναφέρεται σε μία σχέση ούτε επίσης ότι μία σχέση μπορεί να εμπεριέχει και επιθετικότητα εκτός των άλλων. Αυτή η αδυναμία στην θεωρία, αυτή η θεωρητική δέσμευση έχει και κάποιες συνέπειες. Ο ρόλος π.χ. της επιθετικότητας στην ψυχική οικονομία υποτιμάται ή γίνεται αντιληπτός ανάποδα, δηλαδή ότι η επιθετικότητα στρέφεται πρωτογενώς προς τον εαυτό. Η αναζήτηση του γιατί η ψυχική συσκευή λειτουργεί με κάποιο παθολογικό τρόπο γίνεται αναζήτηση κυρίως κάποιου τραύματος και όχι τόσο του τι είδους σχέση προκάλεσε αυτόν τον τρόπο λειτουργίας, οι τραυματικές νευρώσεις παραμένουν σαν κάτι διαφορετικό κ.λ.π.

Αφήνοντας προς το παρόν την θεωρία θα ήθελα να σας παρουσιάσω ένα σύντομο κλινικό παράδειγμα. Ο ασθενής μου, είναι ένας νέος άνδρας, ευκατάστατος μεν αλλά χωρίς ενεργό επαγγελματική δραστηριότητα αυτό το διάστημα. Τα προβλήματά του όπως τα αντιλαμβάνεται ο ίδιος ξεκίνησαν σχετικά απότομα πριν 10 χρόνια μετά από ένα λεκτικό επεισόδιο που είχε με κάποιον πελάτη του. Από τότε υποφέρει από έμμονες ιδέες με ομοφυλόφιλο περιεχόμενο και διάφορα ψυχοσωματικά συμπτώματα κυρίως από το γαστρεντερικό σύστημα. Ακόμη αναφέρει εφιάλτες με ομοφυλόφιλο περιεχόμενο. Πριν μερικά χρόνια μετά την αυτοκτονία ενός φίλου του άρχισε να φοβάται ότι κάποιος θα μπορούσε να τον θεωρήσει υπεύθυνο γιαυτό. Η κοινωνική του ζωή είναι πολύ περιορισμένη, το ίδιο και η ερωτική του ζωή, ιδίως το τελευταίο χρονικό διάστημα. Σύμφωνα με τα λεγόμενά του αυτό δεν ήταν έτσι στο παρελθόν, αλλά ούτε και κατά την τελευταία δεκαετία που έχει τα συμπτώματα, επειδή ζώντας στο εξωτερικό είχε την ευκαιρία για περισσότερες σχέσεις. Αισθάνεται ότι η ζωή είναι μια κόλαση, και δεν μπορεί να αισθανθεί άνετα στην πόλη που ζει και με τους ανθρώπους που έρχεται σε επαφή. Τα τελευταία χρόνια βρίσκεται σε ψυχιατρική φαρμακευτική αγωγή. Οι πληροφορίες για το παρελθόν του είναι ασαφείς και πολύ περιορισμένες. Δυσκολεύεται να περιγράψει συναισθήματα και πολύ γρήγορα γίνεται φανερό ότι του είναι πολύ δύσκολο να αισθανθεί θυμό, κάτι που δεν φαίνεται να του κάνει εντύπωση. Εμφανίζεται πολύ προσκολλημένος στις ιδέες του και γενικά αισθάνεται απαισιόδοξος όσον αφορά την έκβαση της κατάστασής του. Παρά ταύτα σε σύντομο σχετικά διάστημα θεραπείας έχουν συμβεί αρκετά πράγματα. Οι ιδέες έχουν υποχωρήσει, δεν τον απασχολούν όλη την ώρα, τα ψυχοσωματικά του συμπτώματα έχουν εξαφανιστεί σχεδόν, οι κοινωνικές του επαφές έχουν βελτιωθεί και δεν χρειάζεται την φαρμακευτική αγωγή.

Τι θα μπορούσαμε να σκεφτούμε πάνω στο θέμα μας σχετικά με το κλινικό παράδειγμα; Μια πρώτη ερώτηση που θα μπορούσαμε να θέσουμε είναι το αν αποτελεί περίπτωση τραυματικής νεύρωσης. Τι είναι μια τραυματική νεύρωση; Νομίζω ότι αυτό είναι θέμα ορισμού βέβαια, αλλά έχω την εντύπωση ότι και οι τραυματικές νευρώσεις δεν διαφέρουν στην ουσία από τις υπόλοιπες. Αν είναι για να γίνει κατανοητή μια νεύρωση, είτε θα την πούμε τραυματική είτε όχι η ερώτηση που έχουμε να θέσουμε και να απαντήσουμε είναι το

γιατί αντιδράει με έναν παθολογικό τρόπο η ψυχική συσκευή. Το να θεωρήσουμε ότι η απάντηση βρίσκεται στην ένταση και μόνο του τραυματικού γεγονότος είναι σαν να παραγνωρίζουμε τον ρόλο της ψυχικής συσκευής, σαν να εκτρέπουμε την ερώτηση που θέσαμε ,σαν να κοιτάμε στο θέμα μας από έξω προς τα μέσα. Αν βέβαια συμβαίνει και αυτό αναπόφευκτα σε κάποια φάση, αυτό δεν σημαίνει ότι είναι και ο σκοπός. Για να ξαναγυρίσω όμως στον ασθενή μου. Νομίζω ότι η νευρώσή του έχει χαρακτηριστικά που θα μπορούσαμε να τα χαρακτηρίσουμε «τραυματικά» όπως την ύπαρξη ενός γεγονότος που παρά το ότι δεν ήταν βέβαια σοβαρός κίνδυνος για την ζωή του προκάλεσε εν πολλοίς μια αντίδραση εκ μέρους του που καθόρισε την υπόλοιπη ζωή του , υπάρχουν τα εφιαλτικά όνειρα , εμφανίζεται προσκολλημένος στις ιδέες του κ.λ.π. Τι μπορεί να λειτούργησε «τραυματικά» στην περίπτωση του; Νομίζω ότι η επιθετικότητα που δεν εκφορτίστηκε με κάποιο τρόπο κατά την διάρκεια του επεισοδίου ήταν η αιτία που επηρέασε την ισορροπία της ψυχικής του οικονομίας, για να χρησιμοποιήσω τις εκφράσεις του Freud. Πράγματι, μοιάζει αυτό να το επιβεβαιώνει και ο ίδιος παραδεχόμενος ότι παρόμοιες σκέψεις είχε και πριν το επεισόδιο αλλά δεν τον απασχολούσαν τότε, ενώ μετά τις αποδεχόταν, αισθανόταν πολύ περισσότερο αδύναμος να αντιδράσει σε μια πιθανή σεξουαλική πρόκληση από άλλους άνδρες κ.λ.π. Γιατί υπήρξε αυτή η αδυναμία εκφόρτισης; Εδώ βέβαια θα χρειασθεί να κάνουμε υποθέσεις και στο σημείο αυτό θα βασισθούμε αναπόφευκτα και στην θεωρία . Νομίζω όμως ότι ούτως ή άλλως , αν είναι για να ανατραπεί η σχέση που έχει διαμορφώσει ο ασθενής μου με την πραγματικότητα δηλαδή για να αντιμετωπισθεί το «ψυχικό τραύμα» του και οι συνέπειές του, για να θεραπευθεί , θα χρειασθεί η αναζήτηση των αιτιών να γίνει προς την κατεύθυνση περισσότερο του τι δεν έγινε παρά προς το τι έγινε στο παρελθόν του. Και για να εξηγηθώ. Ο Freud , όπως είδαμε, θεωρούσε αναπόφευκτα τα «τραύματα»της παιδικής ηλικίας τότε που το Εγώ του παιδιού είναι αδύναμο κ.λ.π. Ακόμη είχε διαπιστώσει την δύναμη της φαντασίας στην ψυχική οικονομία. Αυτό που νομίζω ότι δεν τόνισε είναι το πως κάποιες φαντασίες γίνονται παθογόνες και γιατί. Νομίζω ότι αυτό έχει σχέση με την επάρκεια των γονέων να λειτουργήσουν κατά κάποιον τρόπο προστατευτικά , έτσι ώστε ο κόσμος της φαντασίας να αποδειχθεί επαρκώς αβλαβής στο παιδί. Με άλλα λόγια πώς κάποιες επικίνδυνες φαντασίες διαψεύδονται ή όχι επαρκώς από την πραγματικότητα των γονέων και του περιβάλλοντος γενικότερα. Κάτι που βέβαια μετακινεί την έμφαση από το στιγμιαίο του τραύματος στο διαρκείας της σχέσης. Ίσως όταν δεν γίνει αυτό επαρκώς τότε δημιουργείται αυτό που ο Freud ονόμαζε προδιάθεση, δηλαδή τότε υπάρχει το πρόσφορο έδαφος για να λειτουργήσουν « τραύματα» που διαφορετικά ίσως δεν θα είχαν επίδραση ή τόση επίδραση. Επομένως χρειάζεται να δούμε τι συνέβη στην ζωή του ασθενούς μου πριν την περίοδο που ο ίδιος οριοθετεί με το «τραύμα» του. Κάτι που ο ίδιος βέβαια προς το παρόν δυσκολεύεται να κάνει. Και που βέβαια αντιστέκεται να κάνει. Δύο λόγια ακόμη σχετικά με την σχέση τραυματικού γεγονότος και αντίστασης. Ο ασθενής μου προσκολλάται τόσο πολύ στο«τραυματικό» γεγονός γιατί με αυτόν τον τρόπο αντιστέκεται στην αποκάλυψη άλλων σημαντικότερων γιαυτόν γεγονότων που θα τον φέρουν αντιμέτωπο με επίφοβα ακόμη γιαυτόν συναισθήματα. Η διατήρηση των συνεπειών του τραύματος, η καθήλωση στο τραύμα εξυπηρετεί την αντίστασή του στην θεραπεία.

Τελειώνοντας, η μετακίνηση της έμφασης από το εξωτερικό τραύμα στις εσωτερικές φαντασίες χρειάζεται ίσως να συμπληρωθεί από το πως αυτές διαπραγματεύθηκαν στην

πραγματικότητα, ο ρόλος του περιβάλλοντος αλλά ανάποδα.. Αν η έννοια του ψυχικού τραύματος είναι για να μας υπενθυμίζει την σχέση του παρόντος με το παρελθόν στην ιστορία του ατόμου τότε είναι χρήσιμο να δούμε πως θα την διευρύνουμε και θα την εντάξουμε καλύτερα στα κλινικά δεδομένα.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Freud S. (1893) με Breuer J. Περί του ψυχικού μηχανισμού των υστερικών φαινομένων: προκαταρκτική ανακοίνωση Standard ed.2 σελ.3

Freud S. (1895) με Breuer J. Μελέτες για την υστερία Standard ed.2

Freud S. (1897) Γράμμα 27ης Οκτωβρίου 1897 Standard ed. 1 σελ.266

Freud S. (1900) Ερμηνευτική των ονείρων Standard ed.4-5

Freud S. (1905) Τρία δοκίμια για την θεωρία της σεξουαλικότητας Standard ed.7 σελ. 125

Freud S. (1908) Χαρακτήρας και πρωκτικός ερωτισμός Standard ed. 9 σελ. 169

Freud S. (1911) Διατυπώσεις για τις δύο αρχές της ψυχικής λειτουργίας Standard ed.12 σελ. 215

Freud S. (1913) Η προδιάθεση για την ψυχαναγκαστική νεύρωση Standard ed.12 σελ.. 313

Freud S. (1914) Ανάμνηση, επανάληψη και επεξεργασία Standard ed.12 σελ. 147

Freud S. (1915) Ένστικτα και η μοίρα τους Standard ed.14 σελ..111

Freud S. (1917) Πένθος και μελαγχολία Standard ed.14 σελ.239

Freud S. (1919) Εισαγωγή στο συνέδριο Ψυχανάλυση και πολεμικές νευρώσεις Standard ed. 17 σελ.207

Freud S. (1920) Πέρα από την αρχή της ηδονής Standard ed.18 σελ.7

Freud S. (1921) Ψυχολογία της ομάδας και η ανάλυση του Εγώ Standard ed.18 σελ. 69

Freud S. (1923) Εγώ και το Id Standard ed. 19 σελ. 3

Freud S. (1924) Το οικονομικό πρόβλημα του μαζοχισμού Standard ed. 19 σελ.157

Freud S. (1926) Αναστολές, συμπτώματα και άγχος Standard ed. 20 σελ. 77

Freud S. (1930) Πολιτισμός πηγή δυστυχίας Standard ed. 21 σελ. 59

Freud S. (1937) Περατώσιμη και μη περατώσιμη ανάλυση Standard ed. 23 σελ.211

Freud S. (1939) Μωσής και μονοθεϊσμός Standard ed. 23 σελ. 3

Freud S. (1940) Περίληψη της ψυχανάλυσης Standard ed. 23 σελ. 14